

vábbi kötetben fogja feltárni a szakma és az érdeklődők számára az 1958–1959, és az 1960–1961 közötti időszakból származó iratokat.

A kötet két nagyobb részből tevődik össze. Egy nagyobb „lélegzetű” bevezető tanulmányból és a forrásközlésből, mely ugyancsak két részre van felosztva, 1956-ra és 1957-re. Ezen belül a felvonultatott források keletkezésük szerinti időrendben követik egymást (az összetartozóak, pl.: válaszevelek esetében, ezek egymás után szerepelnek). Még a tanulmányt megelőzően Fr. *Kálmán* beszámol a Grósz-hagyaték általa tanulmányozott anyagának állapotáról, továbbá a még ezen felül Grósz érsekségének eme utolsó időszakából származó források Kalocsai Főegyházmezei Levéltárban található felosztásáról, illetve, hogy milyen forrásközlési módszereket, jelöléseket, hivatkozásokat, rövidítéseket, stb. alkalmazott a dokumentumközlésekben. Itt megemlíti a ferences kutató, hogy mely szakaszokban érintkeztek kutatásai *Balogh Margit* és társai munkájával. A dokumentumokat a kutató maga látta el címekkel, praktikussági szempontból.

A kötet bevezető tanulmánya, — mint a szerző maga is bevallja —, hosszabb, mint általában egy bevezető tanulmány szokott lenni. Fejezeteken belül alfejezetekre is felosztotta írását. Fr. *Kálmán* nagy arányban vonultat fel tanulmánya hivatkozásai közt — a kötet dokumentum részében szereplő források és állambiztonsági iratok mellett — visszaemlékezéseket, emlékiratokat, s ezzel eléri, hogy még sokrétűbb legyen az összeálló munka. Így, több szemszögből, egy összetettebb — s talán érdekesebb — látásmódot kapunk a korszakról. A forrásszemélyek között vannak egyaránt már elhunytak (pl.: Mindszenty József, Papp Kálmán, Shvoy Lajos, Petróci Sándor) és ma is köztünk élők (pl.: Paskai László OFM, Takács Nándor OCD). Írásában a ferences kutató először általánosságban számol be arról, hogy miként viszonyult az Egyházhhoz a második világháborút követően szovjet támogatással berendezkedő államhatalom; feleleveníti az egyes püspökökkel történő állami összeütközéseket. Ezt követően tér rá a szerző az 1956–1957-es esztendő törtenéseinek behatóbb elemzésére. Ezzel kapcsolatban különös tekintettel vizsgálja az érsek szabaddulását követő, székvárosába történő visszatérésének körülményeit, illetve a főpásztornak a pártállamhoz való viszonyulását. Itt kiemelten mutatja be a rezsime kudarccal végződő törekvését arra, hogy Grósz érseket hű ügynökei között tudja. Beszámol arról is, hogy ugyan esetenként gyakorlati okokból enged a rendszernek, hogy az Egyház és hívei számára elérjen valamit, de határozottságával így is nagy fejfájást okoz a pártállami vezetésnek azzal, hogy nem úgy vezet a püspöki kart, mint korábban Czapik Gyula, s így — pl. Beresztóczy Miklós kiküldése az üléstről — nem tudnak olyan befolyással lenni a püspöki kar döntéseire, mint számukra kívánatos lenne. Grósznak a magyar Egyház vezetőjeként megtett lépései közül különösen fontos, a szerző által felvázolt azon döntése, mellyel a Rómától történő szakadás pártállami törekvését kezelni tudta, s ahogyan a kapcsolatot az Apostoli Szentszékkal fenntartotta. Továbbiakban még bemutatja Grósz József és a Magyar Katolikus Egyház forradalomhoz való viszonyulását, reakcióját, illetve, hogy milyen álláspontra helyezkedtek a forradalom után, majd újonnan kiépülő Kádár-rendszer irányában. Fr. *Kálmán* megállapítást von le a Mindszenty és Grósz személyisége és önmaguk szerepelfogása tekintetében, azaz, hogy melyikük miként tekintett saját maga szerepére, illetve pozíciójára Magyarország és az Egyház viszonylatában.

Fr. *Kálmán Peregrin* kötete második, dokumentumközlő részét követően korabeli fotókkal — többek között az 1956–1957-es évben a magyar egyházmegyék élén álló főpásztorok sajtófotóival — tette még szemléletesebbé a könyvet. A ferences történész kötete hasznos támpontul szolgálhat a néhai kalocsai érsek munkásságának kutatásában a szakemberek számára, továbbá az érdeklődők is haszonnal forgathatják. Az '56-os események kutatói részére is szolgálhat a kötet újabb információkkal. A nagy mennyiségű dokumentum közreadása mindenképpen egyszerűbb hozzáférést biztosít a historikusok számára. A kötet precíz összeállítása elővetíti a majdani két folytatás igényességét — annak ellenére, hogy a szerző magával kapcsolatban szerényen megemlíti, hogy nem rendelkezik levéltárosi végzettséggel.

Sági György

NÉGY KÖNYV A VAJDASÁG TÖRTÉNETÉBŐL ARHIVSKI IZVORI TITOVE JUGOSLAVIJE 1–4.

Molnár Tibor: A zentai városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945. Odabrani spisi komande grada Senta 1944–1945. Szeged – Zenta, Csongrád Megyei Levéltár – Zentai Történelmi Levéltár, 2011.

Fodor István (szerk.): *Fondjegyzék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához*. Spisak fondova za proučavanje vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. Zenta – Szeged, Zentai Történelmi Levéltár – Csongrád Megyei Levéltár, 2012.

Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged – Zenta, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – Zentai Történelmi Levéltár, 2013.

A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija Titovog reima na Potisju (1945–1955)*. Zenta–Szeged, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára – Zentai Történelmi Levéltár, 2013.

A szerb és a magyar közös múlt feltárását, 20. századi történelmének objektív, szigorúan tudományos alapokra helyezkedő vizsgálatát tűzte ki célul a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság. A két ország legmagasabb tudományos testületének keretében működő szervezet felállításáról 2009 novemberében, Sólyom László magyar és Boris Tadić szerb államfő találkozásán született döntés. A bizottság elsősorban a két nép modern kori történetének vitatott kérdéseire, különösen a titói Jugoszlávia létrejöttét övező, magyarok és szerbek ellen irányuló megtorlások vizsgálatára fókuszál. Az akadémiai vegyesbizottság felállítását övező politikai akarat eredményeként a szerbiai levéltárak eddig szinte teljesen elzárt anyagai is kutathatóvá váltak, így megkezdődhetett a múlt tudományos feltárása. A két, szerb és magyar tagozat Glatz Ferenc akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke és Vojislav Stanovčić akadémikus, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Társadalomtudományi Osztályának főtitkára vezetésével több mint harminc vezető történészt, levéltárost, muzeológust tömörít. Munkásságukat nívós szakmai konferenciák, kiállítások és számos publikáció jelzi. A bizottság eddig végzett tudományos és tudományos-szerkesztési munkájának összegzését, Glatz Ferenc szerkesztésében, a *Magyarok és szerbek. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés 1918–2012. Hungarians and Serbs. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation 1918–2012* (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013.) címmel nemrég megjelent kétnyelvű (magyar és angol) kötetben végezte el.

A kiadványok sorában külön sorozatot képeznek *A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* sorozatcímrel, a szegedi Csongrád Megyei Levéltár és a zentai Történelmi Levéltár gondozásában eddig megjelent, főként levéltári alapkutatások eredményeit közlő kötetek. Amellett, hogy az alább bemutatásra kerülő kötetek szervesen kapcsolódnak a magyar–szerb vegyes bizottság munkájához, a szegedi és a zentai levéltár igen régi szakmai kapcsolatát is mutatja. Együttműködésüket az évente Szegeden, illetve Zentán megrendezett szakmai konferenciák, közösen szervezett levéltári napok és tudományos publikációk is jelzik.

Azon történészek és kutatók számára, akik vagy már korábban is érdeklődtek a titói rezsim megszületésének körülményei iránt vagy a téma iránti érdeklődésüket a bizottság tevékenysége keltette fel, a Fodor István szerkesztésében 2012-ben megjelent *Fondjegyzék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához* nyújt hasznos segítséget. A jegyzékkel a zentai levéltár főlevéltárosa a témában kevésbé jártas szakemberek munkáját kívánja eredményesebbé tenni. Különösen a Magyarországról érkező kutatók számára szolgálhat hasznos információval a fondjegyzéket bevezető, a vajdasági közlevéltárak hálózatáról, az ott őrzött levéltári anyag kutatására vonatkozó jogszabályokról, a fondcsoportok és azok tagozódásáról, valamint a levéltári segédletekről szóló rövid ismertető.

A részletes fondjegyzék négy belgrádi (Jugoszlávia Levéltára, Szerbia Levéltára, Belgrád Város Történelmi Levéltára és a Szerb Köztársaság Védelmi Minisztériumának Katonai Levéltára), három újvidéki (Vajdasági Levéltár, Újvidék Város Történelmi Levéltára és a Vajdasági Múzeum), továbbá a Vajdasági Levéltár szakmai felügyelete alá tartozó nyolc regionális levéltár (kivéve a péterváradit) releváns fondjait közli. A jegyzékben minden esetben megtalálhatjuk a fondok alapadatait (pontos neve és jelzete, az iratképző szerv működésének évköre, az adott levéltárban őrzött iratok évköre, az irat terjedelme iratfolyóméterben kifejezve, az iratok rendezettsége); a kapcsolattartást, előzetes tájékozódást a levéltárak elérhetőségének megadása (levelezési cím, telefon, e-mail, internetes elérhetőség) könnyíti meg. A fondjegyzékből kitűnik, hogy elsősorban a közigazgatási és közfeladatokat ellátó szervek, a jogszolgáltatás szerveinek, a katonai szervek, szervezetek és intézmények, valamint a politikai szervezetek, társulások és egyesületek fondcsoportjaiban várható releváns forrás. Néhány esetben a jóléti és segélyező szervezetek (Vö-

röskeleszt), a gazdasági szervek és pénzügyintézetek és egyes különgyűjtemények iratai között is értékes adatokat találhatunk.

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozata támogatásával eddig megvalósult, vajdasági levéltárakban végzett kutatási eredményekről Molnár Tibor *A zentai városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945* címmel 2011-ben és Forró Lajos történésszel közösen *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében* címmel 2013 tavaszán megjelent helytörténeti, forrásfeltáró munkáikban számolnak be. A 2011-ben megjelent forrásközlésében Molnár Tibor a Bánát, Bácska és Baranya területén bevezetett katonai közigazgatás alsó fokú szervének működéséből közöl válogatott iratokat. Mint ahogyan az a bevezető tanulmányból is kiderül, a városparancsnokság a Bácska és Baranya Katonai Körzet öt térségparancsnoksága közül a Szabadkai Katonai Térségparancsnokságnak alárendelten működött, illetékessége a Zentai járás egészére (Zenta, Magyarkanizsa, Horgos, Martonos, Ada és Mohol) kiterjedt. Működése időben a katonai közigazgatás (1944. október 20-a és 1945. február 15-e) időszakára terjedt ki. Ennek megfelelően a 80 levéltári forrást mintegy keretbe foglalja Ivo Rukavina vezérőrnagy, a Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás parancsnokának 1944. október 25-ei 1. számú napi parancsa a katonai közigazgatás megszervezéséről (1. dokumentum) és a zentai városparancsnokság 1945. február 11-én kelt, a katonai közigazgatás megszüntetéséről a városparancsnokság alá tartozó katonai állomásokat tájékoztató leirata (79. dokumentum). A forrásközlést a Zentán 1944. november 9-én „likvidált”, azaz bírósági ítélet nélkül kivégzett személyek 65 nevet tartalmazó listája zárja. A városparancsnokság határozatait és levelezését olvasva megismerhetjük a parancsnokság szerteágazó (katonai, közigazgatási, gazdasági, közlekedési és közművelődési) tevékenységét és bepillantást nyerhetünk az új hatalom közigazgatási és katonai szerveinek kiépülésébe. A felettes és az alárendelt szervekkel folytatott levelezés révén a forrásközlés a partizánok hatalmi és működési mechanizmusába is betekintést enged.

A parancsnokság iratanyagára a zentai Történelmi Levéltárban 1952-ben bukkantak, az iratokat 1961-ben és 1993-ban rendezték, de megtartották az iratok eredeti sorrendjét. A dokumentumok közlése során láthatóan ezt Molnár is megőrizte, a recenzens azonban úgy véli, szerencsésebb lett volna egy-egy feladatkör köré csoportosítani a forrásokat. A városparancsnokság közölt iratai közül ugyanis számos dokumentum foglalkozik a rendfenntartás szempontjából legfontosabb kezdeti intézkedésekkel (a kijárási tilalom bevezetésével, az utazási korlátozások elrendelésével, az esti kivilágítás tilalmával és a sötétítés elrendelésével vagy éppen a fegyverek begyűjtésével), a tanügyi kérdésekkel (az oktatott tantárgyak, az anyanyelvi oktatás, az iskolai évkezdés problémái, a zentai tanárok gyűlése; a vonatkozó dokumentumok közül az első a 16., az utolsó a 65. számon található), a szovjet katonák fosztogatásával, a dobrovoljacok visszaterése nyomán jelentkező problémákkal (52., 58. és 63. dokumentumok), a magyarelleses intézkedésekkel (vagyonösszeírások, internálás, munkaszolgálat, likvidálások), hogy csak néhányat említek a számos lehetséges szervezési elvből. A forrásokat olvasva folyamatában ragadhatjuk meg azt is, hogy miként módosult a hatalomnak a magyar kisebbséggel szembeni álláspontja (22., 26., 40., 42. és 48. számú dokumentumok). A szakmailag precíz forrásközlést (Molnár a dokumentumok után megadja az iratok pontos levéltári jelzetét és rövid megjegyzésben utal azok külső, formai megjelenésére és az iraton található egyéb jelzésekre (pecsét, iktatópecsét, aláírások) az olvasás során minimálisan megnehezíti a három pont zárójel nélküli használata. Molnár ezzel az írással azt kívánja érzékeltetni, hogy az eredeti iratban itt új oldal kezdődik, ennek ismerete nélkül azonban csak az eredeti szerb nyelvű iratokkal összevetve válik egyértelművé, hogy nem szövegkihagyásról van szó.

Szintén helytörténeti és az 1944-es magyarelles megortlásokra vonatkozó mélyfűrésokat Molnár Tibor Forró Lajos történésszel közösen is végzett. Magyarkanizsa község és a hozzá tartozó Horgos, Martonos, Adorján, Oromhegyes és Tóthfalu települések vonatkozásában elért eredményeikről a *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében* címmel megjelent munkájukban számolnak be. A szerzők Forró korábban, az oral history módszerével készített interjúinak eredményeit (*Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson és Adorjánon*. Szeged, 1995.; a bővített kiadás: Uo. 2007.) levéltári forrásokkal összevetve vetik kritikai vizsgálódás alá. A kötet ennek megfelelően a kutatás alapjául szolgáló levéltári források keletkezéstörténetének, jelentőségének bemutatásával kezdődik, majd abécérendben 16 áldozaton keresztül ismerhetjük meg az impériumváltást kísérő megortlásokat. A szerzők célja az volt, hogy az egyes emberi sorsokon keresztül az 1941–1944 közötti események is elbeszélhetőek, bemutathatóak legyenek. A kiválasztásnál ezért bevallottan törekedtek arra, hogy egy-egy település meghatározó személyisége-

it is szerepeltessék. Így az egyszerű, hétköznapi emberek (Bárány Ferenc martonosi és Bakota Ferenc oromhegyi földművesek), iparosok (Holló Ferenc martonosi asztalos) és kereskedők (Apró István magyarkanizsai kereskedő) mellett három katolikus pap (Szabó Dénes tótfalusi, Virág István horgosi és Werner Mihály martonosi plébános) és egy falusi tanító, az adorjáni Bakota Antal személyes tragédiája is bemutatásra kerül. Az áldozatokra vonatkozó, a szerzők által legjelentősebbnek ítélt dokumentumok fordítását a kötet közel felét kitevő dokumentumgyűjteményben is közlésezzük. A dokumentumok között feljelentéseket, az eltűntek és a háborús bűnökkel vádoltak ügyében felvett jegyzőkönyveket, határozatokat, bírósági ítéleteket, a vagyoneklobzást elrendelő határozatokat, fellebbezéseket olvashatunk. A feljelentéseket sok esetben a gyilkosságok után, utólagos indoklásul, igazolásul gyártották (lásd 5. és 6. dokumentumok), visszatérő elemük a bűnesetek felnagyítása, az eljárás ellentmondásossága. Molnár Tibor és Forró Lajos több helyütt hangsúlyozza azt is, hogy (bár kisebb mértékben) de a helyi szerbek ellen is történtek atrocitások, partizánmegtorlásról pedig meglátásuk szerint azért sem szerencsés beszélni, mert a megtorlásokban nem kizárólag ők vettek részt. Magyarkanizsa esetében ugyanis a magyarok likvidálásában a királypárti helyi lakosok (csetnikek) is kivették részüket (lásd Vitéz Ferenc esetét), az elkövetőket pedig maga a partizánhatalom büntette meg (13. dokumentum).

Az iratok egyébként a zentai járásbíró, a zentai járási népbizottság, a magyarkanizsai községi népbizottság (zentai Történelmi Levéltár 127., 132. és 115. fondjai) valamint az újvidéki Vajdasági Levéltárban található, a Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (közkeletű néven a 183. fond) iratai közül származnak. Ez utóbbi, mennyiségében is jelentős (82,5 iratfolyóméternyi) irategyüttesbe korábban csak kevesen nyerhettek betekintést, így a dokumentumok közlése önmagában is új adalékkal szolgál a téma jobb megismeréséhez. A fenti levéltári forrásokat a szerzők „a háborús bűnösök és népellenesek” már ismert listáival is összevetették. Munkájuk eredményeként Martonos esetében az eddig ismert 25 név mellett további 8 áldozatot azonosítottak. Adorján esetében az eddig ismert 56 név mellé további 9, az eddig ismert 66 horgosi áldozat mellett további 9 név (közülük öt királyhalmi, egy törökkanizsai és hét környékbeli) került fel a likvidáltak listájára. A legtöbb új nevet Magyarkanizsa esetében találtak, a meglévő 51 mellé 21 új nevet (közülük 14 oromhegyesi, 3 tótfalusi és 2 romi) tudtak felvenni. A szerzőpáros egyébként a kivégzések helyett tudatosan használja a likvidálás kifejezést, utalva arra, hogy a büntetőeljárásra leggyakrabban a gyilkosságok után került sor. (245–246. o.)

A sorozat nemrég *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)* címmel megjelent, három, magyar és szerb nyelvű tanulmányt közlő kötettel bővült négy kötetessé. Juhász József tanulmányában (*A titói Jugoszlávia első évtizede*) mintegy összefoglalja, szintetizálja a történetírás álláspontját a Josip Broz Tito vezette jugoszláv partizánok hatalomra kerüléséről, hatalmuk megragadásának és megszilárdításának folyamatáról. A második Jugoszlávia első 10 évét vizsgálva a történész szerző három szakaszt különít el: (1) a „nemzeti sztálinizmus” éveit; (2) a Kominform-konfliktus és (3) a titóizmus kialakulása. Juhász tanulmánya elején felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt komoly belső támogatottsággal, nemzetközi legitimitással, a többi kelet-európai országgal összehasonlítva nagy létszámú párttagsággal és Tito személyében népszerű vezetővel rendelkezett. A hatalom megragadásának folyamata már a világháború utolsó éveiben megkezdődött; az új politikai rendszer kiépülésének három fő eleme (a történész szavaival élve „csapásiránya”) a minden vélt vagy valós ellenség ellen irányuló tisztogatások, a többpártrendszer felszámolása és az egyházak ellenőrzés alá vonása volt. A szovjet mintát követő szövetségi struktúra létrehozását azonban csak *pszeudoföderációnak* minősíthetjük, az ugyanis a köztársaságok bizonyos fokú adminisztratív és kulturális autonómiájára és Tito egyensúly-politikájára redukálódott. Juhász nyomtatékkal húzza alá azt is, hogy a szovjet-jugoszláv konfliktust megelőzően nem beszélhetünk jugoszláv külön útról (erre egyébként a periodizáció első szakaszának, a nemzeti kommunizmus idézőjeles használatával is utal a szerző), vagy csak annyiban, hogy a titói vezetés a szovjet modellt „időszertlenül gyorsan” kívánta átültetni a jugoszláv viszonyok közé. (11–12.) A sztálini társadalmi modell bevezetése azonban nem Moszkva utasítására következett be, hívja fel a figyelmet, hanem belső okokból: „egy helyi sztálinista párt erejéből és szuverén politizálásából eredt, s kezdetől összekapcsolódott a nemzeti („nagyjugoszláv”) érdekek képviselésével.” (12.) Juhász ebben, vagyis a jugoszláv vezetők büszkeségében és a féltve őrzött döntési szabadságukban látja azokat a mélyebb okokat, amelyek 1948–1949 során a szovjet-jugoszláv konfliktushoz vezettek. Az éleződő hidegháborús feszültség közepette ugyanis Sztálin Jugoszláviát is „szigorú alárendeltségbe, teljes hierarchikus függésbe” kívánta juttatni. (13. o.) A konfliktus a Jugoszláv Kommunista Pártot ideológiai értelemben is válságba sodorta, a

megoldást a titóizmus eszmerendszere jelentette, amely egy belpolitikai (önigazgatású szocializmus) és egy külpolitikai (el nem kötelezettek mozgalma) komponensből állt. Az 1954-es év kettős értelemben is korszakhatárt jelentett: A szovjet nyomás csökkenése és a trieszti rendezés következtében megnőtt a jugoszláv külpolitika mozgásteret, míg az év elején kipattant Džilas-ügy világosan megmutatta a belpolitikai reformok határait és a rendszerre később is jellemző ideológiai és politikai korlátokat.

Juhász József tanulmányában felvázolt országos folyamatokat lokális szinten, a zentai járás területére vonatkoztatva, levéltári források és a korabeli sajtó cikkei alapján mutatja be Molnár Tibor zentai levéltáros (*A titói Jugoszlávia első 10 éve a Tisza mentén*). Az informatív és adatgazdag írásból intézménytörténeti áttekintést kapunk a zentai járási és városi népbizottságok működéséről, a vajdasági bírósági hálózat kiépüléséről és a zentai járásbíróság tevékenységéről. Molnár alaposan megvizsgálja az 1945. augusztus 10-én meghozott, a választói névjegyzékről szóló törvényt és a törvény 4. szakasza értelmében augusztus 23-án, a háború alatt működő, elgenségesnek nyilvánított szervezetekről szóló szerb kormányrendeletet, valamint azok választójogot korlátozó elemeit. Részletesen foglalkozik továbbá a jugoszláv agrárreform, az államosítás és a vagyonekbevitel törvényi alapjaival, összefüggéseivel és Tisza-menti következményeivel is. Molnár nem kevesebb mint 33 olyan szövetségi törvényt és rendeletet, valamint további 5 szerbiai jogszabályt gyűjtött össze, amelyek közvetve vagy közvetlenül az államosítást segítették. A végrehajtást kísérő visszasságokat, törvénytelenégeket vizsgálva a szerző több példát is megemlít. Rámutat például arra, hogy a gyakorlatban a járási népbizottságok belügyi osztályai már azt megelőzően a vagyonekbeviteli törvényre hivatkozva utasították a járásbíróságokat a háborús bűnösök és népellenségnek minősített személyek elleni konfiskálásra, hogy a zentai járási népbizottság belügyi osztálya megküldte volna a járási népbíróságnak annak a 271 személynek a névsorát, akiket az eljárás alá kellett volna vonni. (83. o.) Bizonyára a szélesebb olvasóközönség számára is érdeklődésre tarthat számot a lakosság rendszerellenes megnyilvánulásairól szóló alfejezet, ahol a korabeli peranyagok alapján, több esettanulmányt olvashatunk a helyi társadalom ellenállásáról, valamint az azt kísérő, esetenként a nyomdafestéket sem tűrő verbális inzultusokról.

Az országos és a helyi szintű folyamatok megrajzolását követően, a kötet harmadik írásában A. Sajti Enikő a magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok egy konkrét, eddig még nem vizsgált aspektusát, a magyar vagyonek jugoszláviai kisajátítását és államosítását mutatja be magyar külügyi és pénzügyminisztériumi források alapján (*A magyar vagyonek kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után*). A magyar vagyonek kifejezést szűkítő értelemben használja, a magyar állam, a magyarországi pénzintézetek és nagyvállalatok ipari és pénzügyi érdekeltségeit, valamint a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonát érti alatta. A történész szerző rámutat arra, hogy Jugoszláviában már a világháború alatt megkezdődött a megszállók és a megszálló erőkkel együttműködők, az új hatalommal politikailag szemben állók vagyonának kisajátítása. Az új, korabeli szóhasználattal „néphatalom” kiépülése együtt járt a tulajdonviszonyok radikális átrendeződésével, a korábbi tulajdonosi rétegek és egyes politikai szempontból nevesített csoportok kollektív vagyonevesztésével. A folyamat, szögezi le a szerző, „nem nélkülözötte a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke, a vagyon „délslávosításának”, nacionalizálásának szándékát sem, amely egyértelműen a hatalomkoncentráció, az egypártrendszer kiépítését szolgálta.” (133. o.) Az államosítás törvényi hátterének részletes áttekintése kapcsán Sajti megjegyzi, hogy az 1948. augusztus 1-jei hatállyal keltezett kormányrendelet, egyedüli jogszabályként, kifejezetten a magyar állampolgárok vagyonának kártérítés nélküli elkobzását rendelte el. (138. o.) A magyar kormány a vagyonekbevitelről először a fegyverszüneti egyezmény alapján kiutasított menekülőktől értesült (állítását a szerző a fennmaradt korabeli jegyzőkönyvekből vett idézetekkel támasztja alá) és többször megkísérelte a kérdés tárgyalásos rendezését. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé rendelt jugoszláv delegációhoz több esetben fordult kérelemmel, 1946 őszén pedig a jugoszláviai magyar vagyonek összeírása is megkezdődött (bár az összesítés csak részleges maradt). A konkrét megbeszélések azonban csak 1948 februárjában kezdődtek meg, azt több tényező is nehezítette, a szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódását követően pedig a téma le is került a napirendről. Habár a kisajátított vagyon esetében nem, a kettős birtokosok problémája kapcsán 1948 elején jugoszláv részről felmerült a kérdés rendezésének összekapcsolása a jugoszláv kelet-európai föderációs törekvésekkel, említi kutatásai új eredményei között a szerző. Az államosított magyar vagyonek kérdésének rendezésére majd csak 1955–1956 során, a szovjet–jugoszláv és ennek megfelelően normalizálódó magyar–jugoszláv kapcsolatok részeként, az elmaradt magyar jóvátételi szállítások és egyéb pénzügyi tartozások kérdésével összekapcsolva került sor. A jóvátétel, a pénzügyi

tartozások és a kisajátított magyar vagyonért fizetendő kárpótlás együttesen jelentősen rontotta a korábbi magyar aktívaegyenleget és ezáltal a magyar fél tárgyalási pozícióit is. A megegyezés érdekében a kormány a kisemberek Jugoszlávia által történő kártalanításáról is lemondott; az ekkor megígért kisebb ház- és földbirtokok visszaadására még tíz év múlva sem került sor.

A magyar vagyonok kisajátítása kapcsán A. Sajti Enikő is utalást tesz további kutatási lehetőségekre. Úgy vélem, a sorozat kötetei is arra utalnak, hogy a vártnál jóval több levéltári forrás maradt fenn a második Jugoszlávia létrejöttét övező megtorlásokról és általában a titói rendszer kiépülésének első szakaszáról. Mindez lehetővé teszi a korszak alaposabb és árnyaltabb megismerését és további alapkutatásokra ösztönözheti a témával foglalkozó történészeket. Örvendetes továbbá, hogy a fenti négy kötetben közölt friss kutatási eredményeikkel a szerzők nemcsak a magyar, hanem a szerb olvasóhoz is szólnak. Jelzi ezt a kötetek kétnyelvűsége. A sorozat 3. kötetét kivéve mindegyik munka magyar és szerb nyelven íródott, Forró Lajos és Molnár Tibor közösen írt munkáját pedig szerb nyelvű rezümé egészíti ki. A zentai városparancsnokság iratait teljesen, a 3. kötetben publikált dokumentumok közül a legfontosabbakat szerb eredetiben (az eredeti iratok szkenelt változatában) is olvashatjuk. A köteteket a szerzők minden esetben szakszerű, precíz lábjegyzetekkel látták el, a kötetek végén névmutató található (sajnálatos módon ez Molnár Tibor 2011-es forrásközléséből hiányzik, megnehezítve így a közölt forrásokban szereplő személyek visszakereshetőségét), a további olvasmányokhoz pedig az ajánlott irodalomjegyzékek szolgálhatnak hasznos kiindulópontul.

Vukman Péter

SZOVJET DIPLOMÁCIAI JELENTÉSEK MAGYARORSZÁGRÓL A HRUSCSOV-KORSZAKBAN

A kötetet összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta

Baráth Magdolna

Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 494 o.

Újabb terjedelmes okmánypublikációval gyarapodott hazánk szovjet időszakának a kutatók és a korszak iránt mélyebben érdeklődők számára elérhető forrásbázisa. Ez alkalommal is Baráth Magdolna jóvoltából, akinek már eddig is számos lényeges forrásközlést, s főleg a magyar-szovjet kapcsolatok témakörében mozgó sok-sok, ismereteinket gazdagító részfeldolgozást köszönhetünk.

Gyakorlott, fáradhatatlanul szorgalmas kutató munkájáról van szó, akinek keze alól ez alkalommal is gazdagon jegyzetelt, értő bevezetővel ellátott munka került az olvasó elé.

A cím és a tartalom között összhang uralkodik. A kötetben 219 olyan forrás található, amelyeket Baráth Magdolna orosz levéltárakban tárt fel, s amelyek 90%-ban a budapesti szovjet nagykövetség, a maradék mintegy 10%-ban a misszió más diplomatai magyar vezetőkkel folytatott beszélgetéseit tartalmazzák. Döntően az *Orosz Föderáció Külügyminisztériuma* levéltárának anyagából válogatott, de kutatott természetesen más forráscsoportokban, illetve más orosz archívumokban is. Mindezek mellett magától értetődően hasznosította a témába vágó (jelentős részben szintén maga által búvárolt) magyar anyagokat is. Ezeket részben a kötet élére illesztett bevezetőjének tartalmasabbá tételére, részben a közölt szovjet források szükséges, adatgazdag jegyzeteléséhez hasznosította.

Jó néhány olyan szovjet és magyar forrás van ezek között, melyeknek (részben vagy akár egészükben) helyük lett volna a kezünkben lévő kötetben. Terjedelmi korlát esetén akár a kiválasztott diplomáciai jelentések némelyikének részben vagy egészben történő elhagyása árán. Gondolunk például arra a Moszkvából érkezett utasításra, amelynek értelmében Gromov nagykövetségnek „megfelelő alkalommal” Kádár János tudomására kellett hoznia: Moszkva véleménye szerint az a szándék, hogy Erdei Ferenc vezető szerepet kapjon a Magyar–Szovjet Társaságban, az bizony „nem fogja elősegíteni” a Társaság „munkájának fejlesztését.”(27.)

Megjegyzésünknek az az alapja, hogy (amint azt a kötet bevezetője is rögzíti) a sztálini korszakhoz képest a hruscsovi időszakban a Szovjetunió és szövetségesei közötti kapcsolatok jelentősen, az utóbbiak számára kedvezően megváltoztak: a diktátumok, utasítások helyébe Moszkvában a partnerségre igyekeztek a hangsúlyt helyezni. Ennek megfelelően a szovjet nagykövetségek számára kifejezetten tilalmazták a fogadó ország belügyeibe történő beavatkozást. Az 1956 utáni új helyzet nem csekély mértékben elbizonytalanította a szovjet diplomatákat. 1957. május 25-én